

Boeken



Sarah van Binsbergen

Hompe, R. (2021)

Greet ten Holte: wegbereider van het internationaal cultuurbeleid 1945-1973.

Zwolle: Waanders Uitgevers, 240 p.

Prijs: € 35,-

Het rijk geïllustreerde *Greet ten Holte: wegbereider van het internationaal cultuurbeleid 1945-1973* begint als een avonturenboek.

Op de zolder van het huis dat ze van haar tante Greet ten Holte had geërfd, vond oud-VVD-politica Marieke Sanders-ten Holte een blauwe koffer, gevuld met mappen en plakboeken. In een privé-archief had haar tante minutieus haar werkzaamheden voor het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (OKW) geboekstaafd. Ten Holte begon in 1945 als secretaresse bij het Rijksbureau voor Moderne Kunst, om uiteindelijk vlak vóór haar pensioen in 1973 benoemd te worden tot hoofd van het Bureau Tentoonstellingen Buitenland. Een functie die ze, zonder de titel, eigenlijk al jarenlang bekleedde.

Pionier

'De rol die zij als vrouw en voorvechtster van de moderne kunst speelde in een door mannen gedomineerde kunstwereld wilden mijn broer Hanno ten Holte en ik voor het voetlicht brengen en in breder perspectief plaatsen,' schrijft Sanders-ten Holte in de proloog van het boek. Met zo'n missie verwacht je een biografie, zij het dan eentje die zich vooral op het werkende leven richt. Alle ingrediënten daarvoor lijken aanwezig. Allereerst is daar een mateloos interessant onderwerp. 'Greet de onvermoeibare', een pionier die vanwege haar enorme toewijding door kunstenaars op handen werd gedragen. Die samen met de kunstwerken die haar werden toevertrouwd de wereld over reisde en, als het nodig was, tussen twee Van Goghs sliep om

ze te bewaken. Ten tweede is er een boeiende achtergrond: de bewogen kunstwereld in de naoorlogse periode, de ideeënstrijd tussen abstracte en figuratieve kunstenaars, en een overheid die zijn rol ten opzichte van de kunstwereld probeert te bepalen. En een rijke schat aan bronnen, het archief van Ten Holte zelf.

Auteur Roosmarijn Hompe is er in haar inleiding desondanks duidelijk over: dit is geen biografie. De vier hoofdstukken die volgen zijn een eerste weerslag van haar promotieonderzoek. Niet Ten Holte is daarvan het onderwerp, maar de ruim tweehonderd tentoonstellingen van Nederlandse kunst en vormgeving die tussen 1945 en 1973 door het ministerie van OKW werden georganiseerd.

Deze periode van het internationaal kunstbeleid is niet eerder uitgebreid onderzocht, de meeste studies richten zich op de afgelopen vijftig jaar. Dat is begrijpelijk aangezien de eerste nota voor internationaal cultuurbeleid pas in 1970 verscheen. Daardoor is echter een hele periode waarin de overheid zich wel degelijk actief bemoeit met de vertegenwoordiging van Nederlandse kunst in het buitenland, onbeschreven gebleven. Hompe noemt deze vroege bemoeienis internationaal kunstbeleid *avant la lettre*. Hoog tijd dus, dat deze relevante studie er nu is.

In hoofdstuk I en II laat Hompe overtuigend zien hoe de kunstwereld na de Tweede Wereldoorlog weer opgebouwd moest worden en de overheid een actief kunstbeleid voerde. Tentoonstellingen in het buitenland waren daar onderdeel van. De overheid zag kunst vooral als middel om Europa weer bij elkaar te krijgen, om culturele banden te versterken en om politieke goodwill te creëren, 'cultureel vlagvertoon', zoals een ambtenaar het verwoordt.

Ideeënstrijd

Voor wie wetenschappelijk of beroepsmatig specifiek geïnteresseerd is in dit hoofdstuk van de Nederlandse cultuur- en beleids-geschiedenis bevat dit boek dan ook een schat aan informatie en inzichten. Uit Hompes vertelling komt een beeld naar voren van een overheid die de vinger aan de pols hield, van museumdirecteuren die in grote mate invloed hadden op het beleid en vol hun eigen voorkeuren volgden, en van torenhoge ambities en minimale budgetten. Interessant is ook om te lezen hoe de ideeënstrijd tussen voorstanders van abstracte dan wel figuratieve kunst zich vertaalde in het beleid rondom internationale tentoonstellingen. Zo beval het ministerie om voor een tentoonstelling in Egypte geen abstracte kunst in te zenden, omdat daar geen belangstelling voor zou zijn. Voor de geïnteresseerde leek is dit boek minder geschikt, die raakt in de veelheid aan beleidsmatige details en namen regelmatig het spoor bijster.

Ten Holte zelf komt in drie van de vier hoofdstukken mondjesmaat voor. In het derde hoofdstuk, dat gebaseerd is op haar reisverslagen, schittert zij wel. Hompe zoomt in op de tentoonstelling *Een keuze uit de Nederlandse schilderkunst 1850 – 1950*, die in 1953-1954 naar Zagreb, Belgrado, Skopje, Athene, Jeruzalem en Haifa reisde. In dit hoofdstuk zet ze niet alleen Ten Holte krachtig neer, de vrouw die met de vrachtwagenchauffeurs meereist, op de plaats van bestemming zelf de spijkers in de muur slaat, om even later in een mooie jurk hoog bezoek te woord te staan. Ook krijg je hier echt een levendig beeld bij wat Hompe bedoelt met 'internationaal kunstbeleid in de praktijk'.

Als de missie van dit boek inderdaad is om Greet ten Holte te eren als vrouwelijke wegbereider in een door mannen gedomineerde wereld, en haar werkzaamheden in een breder perspectief te plaatsen,

dan slaagt het boek vooral in dat laatste: het bredere perspectief. Wat de rol van Ten Holte betreft? Die had meer belicht mogen worden, in een boek dat haar naam prominent op het omslag draagt. Nu maar hopen dat die biografie er komt.

Sarah van Binsbergen

is freelance journalist en kunstcriticus

Cas Smithuijsen

Meijers, C. (eindred.) (2022) ***de collectieven – een unieke theatergeschiedenis.***

Amsterdam: Uitgeverij it&fb, 238 p.

Prijs: € 35,-

Vanaf midden jaren zestig ging een jonge lichter theatermakers aan de slag buiten de vaste toneelgezelschappen – daar konden ze niet terecht. Via omwegen, soms met geld voor vormingswerk en burgerparticipatie, kwam er theater dat de tijdgeest weergaf. Het werd gebracht door Proloog, Theater Terzijde, Het Werkteater en Sater. Die zijn inmiddels weer verdwenen, net als zo'n vijftien vergelijkbare initiatieven. Desondanks opereren anno 2022 in ons taalgebied een kleine veertig theatergroepen die voortkomen uit de traditie van wat inmiddels 'de collectieven' heet.

Theatermanifestaties

Wat maakt de collectieven zo bijzonder? Dat staat opgetekend in de bundel *de collectieven*, met zeventien bijdragen van theatermakers, -critici en -wetenschappers. Zij beschrijven hoe de collectieven vrijwel alle aspecten van het toneelspel vernieuwden: het acteren, de dramaturgie, het repertoire, de theaterlogistiek en de publieksbenadering. Wat de collectieven delen is de democratische organisatievorm die nog stamt uit de tijd van Provo's en Kabouters. Zonder 'leidinggevende' regisseur heeft elke aanwezige evenveel inbreng bij de totstand- →

koming van een productie. Vanuit de collectieven werden theatermanifestaties georganiseerd waaraan ook accommodaties en vaste gezelschappen deelnamen. Dat gebeurde onder de naam De Veere, dat Discordia in 1993 initieerde, samen met het Antwerpse toneelspelersgezelschap STAN en het Brusselse toneelgezelschap Dito'Dito. Er kwamen ook periodieke debatten onder de titel De Republiek. De reeks begon in 1992 als samenwerking tussen Toneelgroep Amsterdam, Nieuw West, Felix Meritis en Discordia. Zo wisselen de collectivisten al drie decennia lang hun leerzame ervaringen uit. Lessen die feitelijk de hele theatersector tot voordeel strekken.

De lezenswaardige en fraai verluchte bundel verscheen mede ter gelegenheid van de 80ste verjaardag van Jan Joris Lamers. Naast instigator van De Veere en De Republiek was hij ook betrokken bij de oprichting van Het Werkteater (1970-1987), Onafhankelijk Toneel (1972-2021) en Maatschappij Discordia (1981-heden). Op het boekomslag staat Lamers te midden van rekwisieten van zijn Discordia: een samengeraapt zootje meubels met een onmiskenbaar museale allure. Collega Willem de Wolf brengt het huisraad tot leven: 'voortdurend werden (ze) verplaatst, verhuisd, geladen, gelost, uitgeleend, gerepareerd, schoongemaakt, naar opslagplaatsen gereden' (p. 84). Over de kostuums zegt ontwerper An D'Huys: 'Discordia... dit is geen gewone representatie van personages, dit gaat veel verder... dit is ook commentaar leveren en dan ook nog gepaard met eigen kleding, met tweedehandskleding... opeens was daar een explosie van vrijheid over wat een personage kan zijn' (p. 184).

Zelfreflectie

Boeiend zijn de verhalen over het wordingsproces. Zo beschrijft dramaturg Marijn van der Jagt hoe de voorstellingen van de Mime-theatergroep Bambie al zo'n kwart-eeuw tot stand komen. De groep heeft vooraf geen idee over wat ze gaan maken. 'Er is geen verhaal dat bij voorbaat houvast biedt, geen beginsituatie bedacht van waaruit wordt gewerkt, geen fictieve plek waar de voorstelling zich gaat afspelen. Personages zijn er eigenlijk nooit; de toneelfiguren zijn de afgeleide van de acteurs en een optelsom van hun specifieke gedrag en emoties. Zelfs het decor (...) krijgt pas in de laatste repetitieweken contouren' (p. 101). Theatermaker Bo Tarenskeen kon de codes van Discordia aanvankelijk niet kraken. Tot hij begreep dat het helemaal niet om het theaterstuk ging. (...) 'Ik keek nu naar een groep spelers die als één denkend, ademend organisme het toneel vulde, waardoor het opeens niet

meer ging om zoiets banaals als virtuositeit, over hoe "goed" iemand speelde' (p. 93).

Gaandeweg accepteerde Tarenskeen dat het collectief geen boodschap uitdraagt. 'Het is gewoon wat het is.' Ofwel theater dat reflecteert op theater. Een zelfreflectie waar ook het publiek op mag inhaken, wat in de praktijk meestal achterwege blijft. Want in het bijbenen van het voortgaande gesprek hebben de toneelmakers een voorsprong op de toehoorders. Zij zijn 'toneelwakker' (een term van theatermaakster Miranda Prein) en kennen de ongeschreven wetten die het collectief in het gareel houdt. Wie in democratische samenspraak theater wil maken dient zich onvoorwaardelijk over te geven aan het collectieve maakproces. En daartoe zijn jonge toneelmakers niet altijd meer bereid. Zij kiezen vaker voor het auteurs- of regisseurstoneel, wat niet goed valt te rijmen met het collectiviteitsbeginnel.



Open platform

Podiumkunstenaar Gable Roelofsen zet mede daarom vraagtekens bij de toekomst van de collectieven. Met erkenning van de emanciperende rol in het verleden kan 'de counter culture esthetiek zich (...) vernauwen tot een zelfgenoegzaam gesprek met het eigen zelfbeeld.' Hij pleit daarom voor het openbreken van het gesloten ritueel ten gunste van 'biculturele en queer makers die zich (...) vervreemde buitenstaanders voelen' (p. 224). Liever een open platform dan een besloten collectief. Vanuit die gedachte begon Roelofsen aan gedurfde crossovers. Met succes zocht hij contact met ensembles voor hedendaagse muziek, met de operawereld, met online companies en de creatieve industrie.

Roos Euwe, dramaturg van BOG, ontworstelde zich op vergelijkbare wijze aan de sociale druk van het collectief. Ze zocht naar een 'geïndividualiseerd collectief' met lossere contacten en samenwerking op basis van losse projecten. Dat resulteerde in de komst van De Sloot, de eerste theaterbroedplaats waar theatermakers komen en gaan.

Het idee van iedereen gelijke rechten is misschien wat uit de mode geraakt, maar als artistiek procedé is het collectief theater maken allerm minst passé. Sterker nog, het 'teamdenken' is in opmars en biedt nieuwe perspectieven in situaties waar mensen hun problemen alleen samen kunnen oplossen – dat is eigenlijk overal. Dus geldt dat ook voor de vele theatervormen die de afgelopen halve eeuw in het Nederlands taalgebied tot bloei kwamen. Zo bezien zijn de collectieven terecht een vast onderdeel van ons theaterleven geworden.

Cas Smithuijsen

onderzoekt publieksgedrag in de kunstwereld en is oud-directeur van de Boekmanstichting

Melchior Vesters

Miedema, N., J. Schilt en J. Kat (2022)
Een lange eeuw idealisme: uitgeverij Wereldbibliotheek van 1905 tot 2015.

Amsterdam: Wereldbibliotheek, 512 p.

Prijs: € 79,99

Toen ik mij tijdens mijn studie verdiepte in de geschiedenis van het Nederlandse literatuuronderwijs, schreef ik een werkstuk over de emancipatie van katholieken in de tweede helft van de 19de eeuw. Mijn professor plaatste een kritische noot: ik had de arbeiders overgeslagen! Voor de beoordeling was dit gelukkig geen doodzonde, aangezien mijn verslag vooral over (het gebrek aan) emancipatie in het hedendaagse literatuuronderwijs ging. Niettemin was er 'iets' blijven liggen: hoe zijn eenvoudige 'arbeiders' en middenklassers veranderd in relatief geëmancipeerde boeklezers en -kopers? Met deze vraag in het achterhoofd las ik de onlangs verschenen uitgeverijgeschiedenis *Een lange eeuw idealisme: uitgeverij Wereldbibliotheek van 1905 tot 2015*.

Het beetje dat ik wist over de Wereldbibliotheek (WB) had ik te danken aan Jacqueline Bels *Bloed en rozen: geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1900-1945* (2015). Hoewel deze band uit de negendelige literatuurgeschiedenis, een initiatief van de Nederlandse Taalunie, respectabel lijk en compleet is, komt de naam van Wereldbibliotheekoprichter Leo Simons er, net als die van zijn goede vriend en latere WB-directeur Nico van Suchtelen, slechts enkele malen in voor. Erg zichtbaar was de WB voor mij nog niet, dus ging ik eens door mijn boekenkast. Eerst stuitte ik op een blauwe gebonden uitgave van Dante's *Divina Commedia*, precies een eeuw oud maar nog in prachtige staat. Daarna vond ik

een herdruk van *Sara Burgerhart* uit 1945, enkele delen uit de WB-reeks *De Natiestaat: politiek in Nederland sinds 1815* en het nagelaten werk van de jonggestorven dichter Jeroen Mettes. Zonder dat ik het wist, is de WB in mijn leven aanwezig met uitgaven van nationale en internationale klassiekers, vaderlandse geschiedenis en hedendaagse poëzie.

Een lange eeuw idealisme is nu mijn jongste WB-bezit. Vermoedelijk komt het de eerste 100 jaar net zo goed door als de Dante-uitgave: het is ferm gebonden en rijkelijk geïllustreerd met foto's en afbeeldingen, vergelijkbaar met de Taaluniedelen. Je kunt het tot op zekere hoogte beschouwen als aanvulling op die literatuurgeschied-schrijving, vooral waar het informatie over Leo Simons betreft. Het boek is opgezet in drie delen: het eerste, door Niek Miedema, is een biografische schets van Simons. Het tweede, door Jan Schilt, is een biografie van het fonds over de periode 1905-2005. Het derde deel, door Joos Kat, behandelt de periode 2006-2015. Het eerste deel is meeslepend geschreven, de andere twee delen zijn zakelijker en betreffen literaire uitgaven, verkoopcijfers en de ontwikkeling van de uitgeverij in soms roerige tijden.

Het deel over Simons is overduidelijk het hoogtepunt. Miedema besluit het met de oproep dat er 'eindelijk eens een echte biografie' zou moeten verschijnen (p. 116), maar daarmee doet hij zijn eigen werk – onder meer het bestuderen van een deel van Simons' gigantische brievenarchief – tekort. Hij noemt genoeg feiten die zeer interessant zijn voor wie de Nederlandse literatuursociologie van de late 19de eeuw beter wil begrijpen. Simons (1862-1932) kwam uit een bemiddeld winkeliersmilieu in Den Haag, waar hij de HBS doorliep. Het kan haast niet anders of Simons' levenslange afkeer van wat Potgieter de 'jansaliegeest' had genoemd is gevormd in die →



periode. In het verlengde hiervan is zijn oprichting in 1905 van de uitgeverij *Maatschappij voor Goede en Goedkope Lectuur*, weldra Wereldbibliotheek, te zien als emancipatoire actie: streven naar volksverheffing.

Simons was een idealist, maar geen partijman. Hij had sympathie voor de socialisten maar was tegelijk te veel een kritisch individu om zich bij de SDAP te voegen. Miedema stelt: 'De sociaal-democraten hadden naar zijn mening te weinig oog voor het individu, dat niet in een keurslijf, hoe rechtvaardig ook van opzet, geperst wilde en mocht worden' (p. 42). Aan verheffing deed Simons dus op een meer liberale wijze, via een veelzijdig literair fonds met een reikwijdte van

literaire klassiekers tot wetenschap, informatieve brochures en boekjes voor de jeugd. Ondanks financiële uitdagingen slaagde Simons in zijn missie: na twintig jaar waren er ruim 800 titels bezorgd en ruim 3,7 miljoen boeken verkocht. De emancipatoire, leesbevorderende rol van de WB in deze jaren – er bestond nog geen *Arbeiderspers* (1929) – valt niet te onderschatten.

Een kritiek op *Een lange eeuw idealisme* kan luiden dat in deel twee en drie snel voorbij wordt gegaan aan de vraag wat er bij de huidige WB nog over is van Simons' streven. Schilt concludeert: 'Simons' idealisme is niet meer van deze tijd' (p. 313). Waarom dan? De auteurs leggen het helaas niet uit. In 2014 werd de

WB overgenomen door uitgeverij Nieuw Amsterdam, na jaren van teruglopende verkopen. Kan dat door een verwaterd concept komen? In Nederland anno 2022 met toenemende laaggeletterdheid bestaat des te meer de noodzaak tot verheffing via goede, maar ook toegankelijke én goedkope lectuur. •

Literatuur

Bel, J. (2015) *Bloed en rozen: geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1900-1945*. Amsterdam: Prometheus.

Melchior Vesters

is neerlandicus en literatuurwetenschapper en werkzaam als docent Nederlands in het voortgezet onderwijs